

УДК 81'373

Тодорова Н.Ю.
Військова академія (м. Одеса)

ПРЕЦЕДЕНТНА МОТИВАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ПРОСТОРОВОЇ СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Статтю присвячено зіставному аналізу прецедентної мотивації фразеологічних одиниць просторової семантики в українській та англійській мовах. Розкрито розуміння мотивації та надано визначення прецедентної мотивації. Окреслено поняття прецедентні феномени та введено визначення фразеологічних одиниць просторової семантики. Виявлено прецедентні феномени у компонентному складі фразеологічних одиниць досліджуваних мов. У результаті зіставного аналізу тематичної належності прецедентних феноменів встановлено особливості прецедентної мотивації досліджуваних фразеологічних одиниць. Доведено, що прецедентна мотивація українських фразеологічних одиниць просторової семантики тісніше пов'язана з духовною сферою, а англійських – з об'єктивною реальністю.

Ключові слова: прецедентна мотивація, фразеологічні одиниці, просторова семантика, українська мова, англійська мова.

Todorova Nataliia
Military academy (Odesa)

PRECEDENT MOTIVATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF SPATIAL SEMANTICS IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Summary. The article focuses on the comparative analysis of the precedent motivation of the phraseological units of spatial semantics in the Ukrainian and English languages. The aim of the paper is to define the peculiarities of the precedent type of motivation in the languages under analysis. The general understanding of motivation has been outlined and the definition of the precedent motivation has been introduced. The term of precedent phenomena has been determined. The phraseological units of spatial semantics have been defined as those, in the semantic structure of which the integral seme "space" is identified. Precedent phenomena in the structure of the phraseological units of spatial semantics have been distinguished and classified. The comparative analysis of the classification of the precedent phenomena has been carried out. It has revealed the peculiarities of the precedent motivation of the phraseological units of spatial semantics in the languages under study. It has been proved that the precedent motivation of the Ukrainian phraseological units of spatial semantics is more closely connected with the spiritual sphere (religion and mythology), and the precedent motivation of the English phraseological units under analysis is related to the objective reality (historical past and environment).

Keywords: precedent motivation, phraseological units, spatial semantics, Ukrainian language, English language.

Постановка проблеми. Дослідження мотивації є однією з найактуальніших проблем сучасного мовознавства, зокрема фразеології. Розуміння фразеологічних одиниць (ФО) як лінгвосоціотичних феноменів дозволяє створити новий підхід до аналізу мотиваційних процесів у фразеології, який поєднує традиційно лінгвістичний і когнітивний аспекти проблематики. У межах методики, запропонованої О. Селівановою, мотивація розуміється як «наскрізна лінгвопсихоментальна операція формування ономазіологічної структури на підставі вибору мотиватора із мотиваційної бази структури знань про позначене у складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій етносвідомості» [4, с. 160]. Мотиватором О. Селіванова визначає мотиваційну ознаку, тобто той семантичний компонент, який є основою називання мовної одиниці. В основі такого розуміння мотивації лежить закладене О. Потєбнею поняття внутрішньої форми як «відношення змісту думки до свідомості» [2, с. 218].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внутрішня форма як основа мотивації розглядалася в працях А. Дякова, В. Манакіна, К. Токарева, W. Leopold та ін. У своїй концепції дослідження мотиваційних процесів О. Селіванова виділяє три критерії, на яких ґрунтується мотивація: статус мотиватора у структурі знань про позначуване, раціональність і прецедентність інформації, що покладено в основу ономазіологічних структур номінативних одиниць [3, с. 13]. Критерій прецедентності розуміється як культурна значущість мотиватора для певної етнічної спільноти. За цим критерієм виокремлюють неprecedентну та прецедентну мотивацію.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розроблений О. Селівановою метод встановлення типу мотивації номінативних одиниць апробований на різних класах номінативних одиниць представниками когнітивно-ономазіологічної школи: І. Казимир, В. Калько, О. Коноваловою, Н. Рибалкою, С.А. Стройковою, Н.В. Швець. Але у сучасному мовознавстві бракує досліджень типів мотивації ФО просторової семантики, зокрема зіставного аналізу прецедентної мотивації ФО просторової семантики в українській та англійській мовах.

Мета статті. Основною метою статті є виявлення особливостей прецедентної мотивації ФО просторової семантики в українській та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу. Прецедентна мотивація характеризується вибором мотиваторів, які визначаються як прецедентні феномени. Вслід за О. Селівановою під прецедентними феноменами розуміємо складники концептуальної системи, «позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, вагомий використовувати в когнітивному й комунікативному плані» [3, с. 108]. Вони формують культурно-мовну компетенцію, яка набуває вияву у здатності людини розпізнавати культурно значущі установки і норми у мовних одиницях, уможливує її етнічну та культурну самоідентифікацію. На мовному рівні прецедентні феномени набувають репрезентації словом, словосполученням, висловлюванням або текстом. Найчастіше вербалізованими прецедентними

феноменами виступають оніми. У фразеології прецедентний тип мотивації реалізується через наявність вербалізованих прецедентних феноменів у компонентному складі ФО.

Аналіз ФО просторової семантики в українській та англійській мовах виявив одиниці з прецедентною та неprecedентною мотивацією. До ФО просторової семантики відносимо такі, у семантичній структурі фразеологічного значення яких виявлена інтегральна сема простору. Такі одиниці вербалізують просторові характеристики об'єктів, місця, відношення між об'єктами в просторі та рух.

ФО просторової семантики з прецедентним типом мотивації складають незначний відсоток від загальної кількості (4% в українській мові і 2% в англійській) і є продуктивнішими в українській мові. В обох мовах найвища кількість таких одиниць використовується на позначення руху (49% в українській мові і 48% в англійській).

Аналіз прецедентних мотиваторів ФО просторової семантики встановив, що спільні риси прецедентної мотивації таких одиниць сформувалися під впливом античної культури на окремі національні культури. Наприклад, у складі ФО на позначення занедбаного місця в обох мовах виявлений онім Авгії: укр. *авгієві стайні* 'щось дуже занедбале, повне безладдя, хаосу' [10, с. 858]; англ. *Augean stables* 'занедбале, занехаяне місце' [1, с. 55].

У фразеологічних системах обох мов зафіксовані одиниці, у компонентному складі яких виявлені назви професій. Наприклад, англ. *like a lamplighter* 'бігти, як очманілий; нестися, летіти, бігти стрімголов' [1, с. 830]. Українська ФО *голити в москалі* використовувалася на позначення відправлення молодих людей до царської армії. У її внутрішній формі зберігається інформація про те, що «до 1874 р. всім, кого призивали в царську армію, голили передню частину голови» [5, Т. 2, с. 107].

Особливістю цього типу мотивації в українській мові є його вища співвіднесеність з духовною сферою, а саме з міфологією і релігією.

Як показав аналіз виявлених вербалізованих прецедентних феноменів у компонентному складі українських ФО зафіксовано значну кількість найменувань злих міфологічних істот. Здебільшого такі одиниці використовуються на позначення швидкого і безслідного зникнення. Наприклад: укр. *хапун ухопив* 'хто-небудь швидко, несподівано зник і не з'являється' [10, с. 921], як (*мов, ніби і т. ін.*) *лиз (лизень, лизь) злизав* 'хто-небудь швидко, непомітно, безслідно і т. ін. зник' [10, с. 422], як (*мов, ніби і т. ін.*) *пійма пойняла* 'хто-небудь безслідно зник, когось ніде немає' [10, с. 641], як (*мов, ніби і т. ін.*) *чорт злизав* 'хто-небудь зник або що-небудь зникло безслідно' [10, с. 954].

Характерною рисою українських ФО з прецедентною мотивацією на позначення руху, здебільшого переміщення у просторі, є їх структура. Часто вони побудовані за моделлю простого речення, що складається з двох компонентів, які співвідносяться між собою як підмет і присудок. Структура таких ФО є незамкненою: вони синтаксично і змістовно незавершені та в контексті потребують завершення іменником або відповідним займенником, наприклад: укр. *мара водить*

кого 'хтось блукає, не усвідомлюючи місця свого перебування' [10, с. 464]. Як показує приклад, такі одиниці зберігають риси міфологічного простору, оскільки передають образне сприйняття і суб'єктивне відношення до об'єктивної дійсності. Фактичний виконавець дії у реальності, іншими словами, суб'єкт, постає об'єктом дії у структурі таких одиниць. Таким чином, ситуації, пов'язані з переміщенням людини у просторі, в українській фразеологічній системі набувають характеристик фатальності, покірності вищим, невідконтрольним людям силам.

Міфологічні прецедентні мотиватори дуже часто виступають оцінно-емотивними показниками і можуть надавати як позитивної, так і негативної оцінки переміщенню. Наприклад, українська ФО *Бог (Господь) несе / приніс* 'хто-небудь з'являється, приходить' [10, с. 37] виражає позитивне ставлення до чийогось приходу або приїзду, а ФО *чорт (дідько, нечистий, нечиста [сила], лихий і т. ін.) несе / приніс (пони)* 'уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або чийого-небудь небажаного відправлення кудись' [10, с. 953], *чорт (нечистий, бенеря) носить кого* 'уживається для вираження незадоволення з приводу того, що хтось невчасно або багато ходить, вештається в різних місцях' [10, с. 953] виражають негативне ставлення до чийогось прибуття або переміщення.

Українська фразеологічна система також закарбувала міфологічні уявлення про віддалені території та далекі відстані. Назви міфологічних істот виявлені у складі ФО на позначення віддаленої відстані, наприклад: укр. *[самому] чортові в зуби* 'у найнебезпечніше або найвіддаленіше місце; у найскрутніше становище, у найскладніші обставини' [10, с. 956], *у чорта в зубах* 'у віддаленому або якому-небудь невідомому, небезпечному місці' [10, с. 955], *до біса на роги* 'дуже далеко, у найнебезпечніше місце' [10, с. 32]. Ми припускаємо, що негативне сприйняття віддалених земель зумовлюється осілим способом життя українського етносу, його історичною долею, за яку він зазнав значну кількість ворожих нападів. Отже, далечинь асоціюється у свідомості українців з чужиною, небезпекою і загрозою життю [6; 7].

Про тісніший зв'язок української фразеологічної системи з релігією свідчить той факт, що лише в українській мові зафіксовані ФО на позначення рухової активності з компонентами геортонімами: укр. *наче кобила в спасівку* 'без кінця крутити, кивати головою' [9], *як (мов, ніби і т. ін.) собака (пес) у пилипівку* 'з сл. тремтіти і т. ін. дуже' [10, с. 839]. *Спасівка* – 'піст, що припадає на кінець літа (з 1 по 15 серпня за старим стилем)' [5, Т. 9, с. 839]. *Пилипівка* – різдвяний піст [5, Т. 6, с. 352].

Під впливом релігійних уявлень людей сформувалися ФО на позначення перебування у безпечному або небезпечному місці, наприклад, укр. *як (мов, ніби / т. ін.) у Бога (у Христа) за пазухою* 'у повній безпеці, без хвилювань, спокійно' [10, с. 42]; *лізти / полізти у [саме] пекло* 'намагатися бути там, де найважче, де найбільша небезпека; ризикувати життям' [10, с. 439].

Оніми, які виявлені в складі українських ФО, є типовими іменами сільської бідноти та набува-

ють десемантизації. Наприклад, на позначення тюрми в українській мові використовується одиниця *Іванова хата* [8, с. 189], внутрішня форма якої додатково несе інформацію про те, що тюрма є місцем перебування звичайних та бідних людей. Українська ФО *як (мов, ніби і т. ін.) [той] Марко у пеклі (по пеклу, по пеклі)* 'з сл. товктися, гасати і т. ін. невпинно, безугавно, не перестаючи; без потреби' [10, с. 464] є єдиною ФО просторової семантики, в основу якої покладено образ героя легенд – Марка Пекельного.

Відмінною рисою англійських ФО просторової семантики з прецедентною мотивацією є наявність онімів, які є власними іменами реальних осіб або героями літературних творів. Наприклад, у внутрішній формі одиниці *Let her go [Gallagher]!* [1, с. 602] зберігається реальна історія, що відбулася під час перегонів у штаті Кентуккі. Цим виразом підганяли ірландського жокея, чие ім'я було Геллегер [11]. ФО *[as] dead as Queen Ann (Elizabeth)* 'і сліду не залишилося' [1, с. 262] у своєму складі зберігає імена англійських королів. В основі образності англійської ФО на позначення довгого круглого шляху *round Robin Hood's barn* [12] лежать легенди про відомого середньовічного розбійника. А внутрішня форма ФО *on one's Jack Jones* [13] зберігає історію про вантажника, який розбагатів та перестав спілкувати з колишніми друзями, описану в пісні Фреда Еплетта [14]. Образність ФО *to follow one like St. Antony's (Tantony) pig* 'ходити, як тинь (за кимсь)' [1, с. 345] опирається на той факт, що Святий Антоній вважався покровителем свиней, тому поряд з ним зображувалася свиня.

Також у складі англійських ФО з прецедентним типом мотивації зафіксовано найменування артефактів. Наприклад, ФО *waltz Matilda* походить від австралійської народної пісні про волоцюгу, який називав Матильдою свою дорожню сумку [13]. ФО *shoot through like a Bondi tram* зі значенням 'піти або проходити повз швидко' зберігає інформацію про поїзд, що до 1960 курсував між Сіднеєм та Бонді [12]. ФО *hoist the Blue Peter* [1, с. 497], яка має значення 'відпливати, прощатися', виникла завдяки традиції піднімати синій прапорець з білим квадратом, який називають *Blue Peter*, перед відплиттям корабля. ФО *Ford family* [1, с. 350] містить у своєму компонентному складі назву відомої марки автомобілів і позначає сім'ю, що мандрує на форді, шукаючи роботи.

Додамо, що серед компонентів англійських ФО виявлено реальні географічні назви: англ. *make a Virginia fence* 'іти хитаючись, неміцно триматися на ногах (про п'яного або що удає з себе п'яного)' [1, с. 645], *from China to Peru* 'від Китаю до Перу; скрізь' [1, с. 361], *take a child to Banbury Cross* 'гойдати дитину на носі або ногах' [1, с. 909], *Newgate fashion* 'парами, по двоє (як арештанти Ньюгейтської тюрми)' [1, с. 691].

Висновки і пропозиції. Зіставний аналіз мотивації ФО просторової семантики за критерієм прецедентності дозволяє зробити висновок про тісніший зв'язок українських ФО з духовною сферою, а саме міфологією та релігією, та тісніший зв'язок англійських ФО з об'єктивною реальністю, а саме історичним минулим та реальним оточуючим середовищем.

Список літератури:

1. Англо-український фразеологічний словник / уклад. Л. Т. Баранцев. К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. 1056 с.
2. Потєбня О. О. Естетика і поетика слова: збірник: пер. з рос. І. В. Іваньо, А. І. Колодної. К.: Мистецтво, 1985. 302 с.
3. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові: монографія. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
5. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 13.03.2019).
6. Тодорова Н. Ю. Зіставний аналіз ФО фразеосемантичного поля «далеко» в англійській та українській лінгвокультурах. Іноземні мови у вищому навчальному закладі: теоретичні засади та прикладні аспекти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 10 квітня 2014 р.). Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. С. 115–117.
7. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні засоби вербалізації концепту віддаленості об'єкта в англійській та українській лінгвокультурах (зіставний аспект). Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2014. Вип. 2(74). С. 238–242.
8. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. К.: Освіта, 1998. 224 с.
9. Фразеологічний словник. Світ слова. URL: <http://svitslova.com/idioms-dictionary.html> (дата звернення: 20.12.2018).
10. Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. К.: Наук. думка, 1993. 984 с.
11. California Digital Newspaper Collection. URL: <http://cdnc.ucr.edu/cgi-bin/cdnc?a=d&d=DAC18861017.2.39> (дата звернення: 18.10.2018).
12. Farlex Dictionary of Idioms. Farex, 2015. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (дата звернення: 17.10.2018).
13. Farlex Partner Idioms Dictionary. Farlex, 2017. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (дата звернення: 24.01.2018).
14. Hidden London. URL: <http://hidden-london.com> (дата звернення: 14.10.2018).

References:

1. Anhlo-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk (2005) / edited by L. T. Barantsev [English-Ukrainian phrasebook]. K.: Znannia, KOO, 1056 p.
2. Potebnia O. O. Estetyka i poetyka slova (1985). [Ethics of Esthetics of the word]. Translated by I. V. Ivano, A. I. Kolodnoi. K.: Mystetstvo, 302 p.
3. Selivanova O. O. (2012). Svit svidomosti v movi: monograph [World of consciousness in language]. Cherkasy: Yu. Chabanenko, 488 p.
4. Selivanova O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: schools and problems]. Poltava: Dovkillia-K, 712 p.
5. Slovnyk ukrainskoi movy: 11 vol. (1970-1980) / edited by I. K. Bilodid. [Ukrainian language dictionary]. K.: Naukova dumka. URL: <http://sum.in.ua/> (date of reference: 13.03.2019).
6. Todorova N. Yu. (2014). Zistavnyi analiz FO frazeosemantychnoho polia «daleko» v anhliiskii ta ukrainskii linhvokulturakh. [Comparative analysis of PhU of phraseosemantic field "far" in English and Ukrainian linguocultures]. Inozemni movy u vyshchomu navchalnomu zakladi: teoretychni zasady ta prykladni aspekty: thesis of conference (Vinnytsia, 10 April, 2014). Vinnytsia: Nilan-LTD, pp. 115–117.
7. Todorova N. Yu. (2014). Frazeolohichni zasoby verbalizatsii kontseptu viddalenosti obiekta v anhliiskii ta ukrainskii linhvokulturakh (zistavnyi aspekt) [Phraseological means of verbalization of concept of remoteness of object in English and Ukrainian linguocultures (comparative aspect)]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Zhytomyr: ZhDU im. Ivana Franka. Iss. 2(74). Pp. 238–242.
8. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (1998). Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Ukrainian language phrasebook]. K.: Osvita, 224 p.
9. Frazeolohichnyi slovnyk [Phrasebook]. Svit slova. URL: <http://svitslova.com/idioms-dictionary.html> (date of reference: 20.12.2018).
10. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1993). [Dictionary of idioms of Ukrainian language] / edited by V. M. Bilonozhenko and others. K.: Nauk. dumka, 984 p.
11. California Digital Newspaper Collection. URL: <http://cdnc.ucr.edu/cgi-bin/cdnc?a=d&d=DAC18861017.2.39> (date of reference: 18.10.2018).
12. Farlex Dictionary of Idioms. Farex, 2015. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (date of reference: 17.10.2018).
13. Farlex Partner Idioms Dictionary. Farlex, 2017. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com> (date of reference: 24.01.2018).
14. Hidden London. URL: <http://hidden-london.com> (date of reference: 14.10.2018).